



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Visuele etnografie - theorie, methoden en mogelijkheden

Nijland, D.; Abbink, G.J.

Citation

Nijland, D., & Abbink, G. J. (1997). Visuele etnografie - theorie, methoden en mogelijkheden. *Facta*, 5(4), 16-19. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/9136>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/9136>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

VISUELE ETNOGRAFIE

Theorie, methoden en mogelijkheden

Dirk Nijland & Jan Abbink

Van 5 tot 8 juni vindt in Amsterdam het jaarlijkse 'Beeld voor Beeld' festival voor film en fotografie plaats.

Dit jaar staat het festival in het teken van het thema 'Whose story is it?'. Dirk Nijland en Jan Abbink schetsen een beeld van de betekenis van de ethnocinematografie voor wetenschap en educatie.

In de antropologie worden sinds jaar en dag audiovisuele middelen gebruikt, zij het op uiteenlopende manieren. Er heeft zich, vooral in de laatste vijftien tot twintig jaar, een aparte specialisatie ontwikkeld die men visuele etnografie zou kunnen noemen en die in talloze films en documentaires haar neerslag heeft gevonden. Deze specialisatie heeft epistemologische en methodische uitgangspunten die aansluiten bij de algemene reflecties in het vak over cultuur, visuele perceptie en cognitie en de overdracht van cultureel en sociaal gedrag, maar tevens een eigen karakter hebben. Visueel-etnografische film- en onderzoeksmethoden hebben (direct of indirect) ook grote invloed gehad, niet alleen onder televisie-documentairemakers, maar ook onder historici, pedagogen, psychologen en psychiaters (o.a. voor onderzoeksdoeleinden).

Interculturele communicatie

Indien de antropologie zich ten doel stelt inzicht te krijgen in de verschillen en overeenkomsten in de diversiteit van culturen die menselijke samenlevingen vorm geven, dan zijn goede beschrijvingen, in woord en beeld, van concrete culturen een eerste voorwaarde. Dit is de blijvende taak van de etnografie. Hoewel 'culturen' niet strikt af te bakenen zijn, zeker niet in een tijd van toenemende mondialisering, kan men wel culture-

le tradities en/of stijlen onderscheiden in geloof, cognitie en gedrag, zoals die te herkennen zijn in materiële bestaanswijzen en technologie, maar ook in oriënterende gewoonten, moraal, ideologie en kunst. Cultuur - een problematisch, maar nog steeds onmisbaar begrip - is aldus te herkennen in de niet-erfelijke, door een groep mensen gedeelde gedragspatronen. Voor een buitenstaander is cultuur zichtbaar in het gedrag of de handelingen van haar 'participanten', zowel in materiële als ideologische zin.

Voor de visuele etnografie is niet alleen van belang het elementaire feit dat leden van een bepaalde samenleving tijdens hun opvoeding en socialisatie de opvattingen en gewoonten op vaak onbewuste manier wordt aangeleerd, maar ook de vraag hoe deze verbaal of non-verbaal worden uitgedrukt en uitgevoerd voor doeleinden van communicatie en samenwerking of exploitatie en manipulatie van de natuurlijk en sociale omgeving. 'De ogen van een vreemdeling staan wijd opengesperd, maar hij ziet slechts datgene dat hij kent.' Dit West-Afrikaanse spreekwoord raakt het probleem van interculturele communicatie zeer duidelijk. Indien iemand als vreemdeling in een cultuur terechtkomt waarvan hij of zij de 'codes', met name de non-verbale, niet kent, dan 'kijkt' en 'luistert' die persoon wel, maar 'ziet' en 'hoort' niet, zoals bij het horen van een vreemde taal. Hij/zij kan dan ook niet

communiceren. Hetzelfde geldt voor de non-verbale communicatie, die voor een buitenstaander ook niet meteen toegankelijk is, zoals de zetten in het schaakspel geen betekenis hebben voor de toeschouwer die de regels en strategieën ervan niet kent. De centrale handicap voor een vreemdeling bij de begripsontwikkeling over een andere cultuur is natuurlijk dat hij/zij geneigd zal zijn om bepaalde uitingen van die andere cultuur (eventueel via film of video) te herkennen als 'tekens' vanuit zijn/haar eigen cultureel bepaalde codesysteem en er ook de overeenkomstige betekenissen of opvattingen aan verbinden (cf. Nijland 1989). Dit is een voortdurende - en onderschatte - bron van misverstand.

Audiovisuele middelen

In het etnografisch onderzoek - een leerproces - proberen antropologen vanuit een disciplinair kader en door o.a. observatie en interviews een inzicht te krijgen in het ideeën- en waardensysteem van een cultuur zoals te reconstrueren vanuit de uitingen en verbale uitspraken. Audiovisuele middelen als fotografie, video en film maken het mogelijk een groot deel van de gedragsuitingen - die steeds veranderen, d.w.z. eenmalig zijn - te registreren. Die uitingen kunnen dan via herhaling worden bestudeerd en naar aanleiding daarvan kunnen nieuwe vragen worden gegeneerd. In die zin zijn audiovisuele middelen als geluidsregistratie, fotografie, film of video observatie-ondersteunend. Daarnaast kan men de registraties van verbale en non-verbale handelingen terugvertonen aan leden van verschillende groeperingen binnen de samenleving die is opgenomen. Daarmee kunnen ten eerste spontane reacties worden ontlokt, die op zich weer belangrijke informatie kunnen bevatten over betekenissen, waarden en ideeën, én waar een antropoloog ook bij de *live* observatie



Foto gemaakt tijdens onderzoek voor de film *Houtskoolproductie in Senegal* (Joke Philipsen, 1997). Alafu Jiao bekijkt zichzelf terug op de monitor.

nog geen weet van had en dus niet over kon vragen. Ten tweede kunnen de geregistreerde activiteiten nog eens beeld voor beeld met verschillende informanten of medewerkers worden besproken, waarbij ook de verschillende vragen in samenhang met de getoonde activiteiten kunnen worden gesteld. In dit geval ondersteunen de audiovisuele middelen de communicatie tussen onderzoeker en participant/informant (zie Collier & Collier 1986; Connor, Asch & Asch 1986; Gerbrands 1971; Nijland 1989).

Kern van de rapportage van afgesloten antropologisch onderzoek vormde lange tijd het geschreven rapport, de etnografische monografie, meestal in een 'realistische' stijl. Vaak bleven de eigenlijke vormen en uitingen van de in de beschreven samenleving aange troffen ideeën, waarden en gewoonten onderbelicht, d.w.z. de evocatie en

beschrijving van de feitelijke gebeurtenissen en vormen waarin deze zich voordoen, bleven moeilijk, zeker in een verbaal rapport. Dit is een aanhoudend punt van reflectie en voor experimenteren geweest in de meer post-moderne etnografie, vooral sinds het bekende boek van Marcus & Fischer (1986). In de visuele antropologie was deze problematiek wellicht al eerder aan de orde (zie bijvoorbeeld Ruby 1980), omdat bij een geschreven tekst meer verborgen kan blijven dan in een filmische weergave van de werkelijkheid in shots. Bij die ogenschijnlijk directe weergave op film komt de kritische vraag naar de keuzen en overwegingen van wat en hoe weer te geven (welke opnamen, sequentie en tijd tussen de verschillende shots) eerder naar voren dan bij geschreven rapportage. Het abstraherende aspect van het medium taal en de afstand tussen etnograaf en leden van de be-

schreven groep blijven ook problematisch, in de zin dat er altijd meer ruimte is voor verbetering en voor een meer overtuigende evocatie.

Vaak werd dan wel als aanvulling op het etnografische werk een documentatie gemaakt, via een verzameling van teksten en van materiele objecten, bijvoorbeeld met geluidsopnamen, fotografie en filmopnamen (De Duitse, nu wat merkwaardig overkomende traditie van de 'Encyclopaedia Cinematografica', ontwikkeld aan de Universiteit van Göttingen kan men hier ook onder rekenen). Het is in dit kader dat men de echte 'etnografische film' heeft ontwikkeld. Haar eerste taak is niet het 'vertalen' van het onderwerp naar een 'doelgroep', maar het inzichtelijk maken, beschrijvend weergeven en oproepen van een cultureel verschijnsel of complex zelf. De antropoloog kan de door hem/haar ge-

maakte fotoseries, video- en filmmontages over een bepaald verschijnsel, zoals een ritueel of een ambachtelijke activiteit, alsnog door leden van de betreffende samenleving laten controleren, bijvoorbeeld op het punt van de weergave van de belangrijke momenten en 'tekens' van het geregistreerde gebeuren. Het geheel aan documentatie moet dus feitelijke waarde hebben als bron, waardoor het kan dienen voor verder intercultureel (en vergelijkend) onderzoek: de essentie van de antropologie. Hoewel er interessante experimenten zijn geweest in de co-productie van etnografische films - door een buitenstaander en een direct betrokkene of lid van de gefilmde samenleving - is het uiteindelijke interpretatieve resultaat meestal afkomstig van de visuele etnograaf/filmer van buiten. Echter, in veel hedendaagse etnografische of antropologische films zijn er systematische pogingen om het element van *dialogische* constructie, dus van opbouw van (een deel van) de sociale werkelijkheid tussen filmer en gefilmde te laten doorklinken (cf. Turton 1992).

Etnocinematografie

Het spreekt vanzelf dat tot de voorwaarden voor een goede etnografische film niet alleen behoren het nauwgezette onderzoek van het te filmen onderwerp, maar ook een goede samenwerking met de mensen die worden gefilmd. Daarnaast gaat het ook om de juiste strategie bij opnamen en montage. Deze benaderingswijze wordt wel aangeduid als 'etnocinematografie'. De cinematografie zoals men die algemeen kent uit de bioscopen en van televisie leent zich niet zo goed voor dit doel, daar het een manier van 'vertellen' is die - bij ons althans - nog steeds sterk Westers is gecodeerd, bijvoorbeeld in haar dramatisering en esthetica. Dit geldt omgekeerd ook voor bijvoorbeeld Afrikaanse films. Beide genres steunen sterk op veronderstelde en vaak onderschatte culturele voorkeuren: door een enkel beeld kan zij bij de kijker die affiliatie heeft met de achtergrond en (sub)cultuur van de filmmaker, een hele situatie oproepen of suggereren. Over andere culturen is die voorkennis er niet. De filmer kan die dus in de cinematografische re-

presentatie niet slechts suggereren, maar moet haar (of de belangrijkste elementen ervan) ook echt tonen, expliciet maken.

In de etnocinematografische aanpak wordt uitgegaan van de analyse van betekenisvolle uitingen, in het bijzonder handelingen. Daarbij staat niet een cinematografische interpretatie vanuit de betekenis die de 'participanten' van die cultuur aan die uitingen geven centraal, maar de inzichtelijke opname van die uitingen zelf. Hierbij zullen vaak de langere opname en de totaal-kadrering dominant zijn in een montage die het ritme van

van andere culturen. Dit was van oudsher ook de taak van de volkenkundige of etnografische musea, die er met behulp van voorwerpen, teksten en foto's in evocatieve opstellingen, ondersteund door diaklankbeelden, video's en/of films, en bijvoorbeeld rollenspellen, inhoud aan gaven (zie Van Gulik e.a. 1980). Films en video's (maar ook toepasbaar op foto-essays) voor dit educatieve doel zou men misschien als volgt kunnen onderscheiden:

a. Primair beschrijvende films. Deze geven, vaak gebaseerd op gedegen onderzoek, een overzicht van een

Delen van deze tekst zijn ontleend aan de Catalogus van het eerste etnografische documentaire festival 'Beeld voor Beeld' (april 1990), georganiseerd door het Museum voor Volkenkunde in Rotterdam en de Stichting AudioVisuele Antropologie Nederland (SAVAN).

Het achtste 'Beeld voor Beeld' festival wordt van 5 tot 8 juni 1997 gehouden in het Soeterijn-Theater van het Tropenmuseum in Amsterdam (Linnaeusstraat 2).

Onder het motto 'Whose story is it?' richt het festival zich op de verschillende manieren van representatie van culturen in de antropologische film. Centraal staat de vraag wie eigenlijk aan het woord is in de antropologische film: de filmmaker of de gefilmde? Krijgt de gefilmde wel genoeg stem en hoe kun je zijn cultuur goed weergeven? Met welke verhaalstructuur proberen antropoloog/filmmakers andere culturen weer te geven?

Het festival opent op donderdagavond 5 juni om 20.30 uur met twee premières. Hoofdgast van het festival is de Australische antropoloog/filmmaker David MacDougall. Op 6 juni worden vier van zijn films vertoond. Hij zal zijn oeuvre toelichten en in discussie gaan met het publiek. Verder zijn er onder meer veel Nederlandse producties te zien. In het programmaonderdeel 'videodagboeken' op zondagmiddag 8 juni komen recente ontwikkelingen in de documentaire aan de orde.

Het zondagavondblok over Navajo Film Projecten wordt ingeleid en toegelicht door Dirk Nijland.

de handelingen en van de cultuur respecteert (meer uitleg bij Dauer 1980; De France 1982; Gerbrands 1969, 1971; Heider 1976). Het beeld moet het verschijnsel op een 'open' manier weergeven: een te subjectieve interpretatie zou een nieuwe interpretatie over bijvoorbeeld 50 jaar vanuit nieuwe theoretische gezichtspunten bemoeilijken.

Naast haar zuiver wetenschappelijke taak heeft de antropologie ook de taak om het algemene publiek dusdanig te informeren dat een verantwoorde beeldvorming ontstaat ten aanzien

aantal cultuuraspecten. Ze kunnen ook het onderwerp 'vertalen' naar een doelgroep zoals bijvoorbeeld een televisiepubliek, museumpubliek of schoolleerlingen.

b. Films die een thematisch-vergelijkend inzicht geven in antropologische theorie- of begripsvorming over kernthema's. Bijvoorbeeld over opvoeding, socialisatie, arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen, ritueel gedrag, of conflicten. Het aspect van interculturele vergelijking is hier belangrijk, en daardoor is dit type film te definiëren als 'antropologische'

(niet etnografische) film. Ook hier zal een aanpassing van de 'boodschap' aan de visie of het verwachtingspatroon van het specifiek beoogde publiek noodzakelijk zijn.

c. Geëngageerde films. Deze stellen vanuit een antropologisch perspectief een aloud maatschappelijke problemen als uitbuiting, geweld, aanpassing van etnische minderheden of onderdrukking van de vrouw aan de orde. Ook deze films zullen moeten steunen op onderzoek en ondanks de 'vertaling' naar het relevante publiek zal niet te veel moeten worden overgegaan tot suggereren. Ook die getoonde verschijnselen moeten beeldtechnisch zo goed mogelijk naar voren worden gebracht. In dit kader hoeft het gebruik van reconstructie of fictie (in samenwerking met leden van de samenleving in kwestie) niet te worden uitgesloten. Omstreeks 1920 realiseerden een aantal Amerikaanse antropologen zich dat hun geschreven wetenschappelijke publicaties over de Noord-Amerikaanse Indianen weinig bijdroegen tot begrip voor die groep bij hun medeburgers. Op basis van hun gedegen onderzoek schreven zij vervolgens een aantal artikelen in een stijl die toegankelijk was voor de leek. Ook fictie werd hierbij gehanteerd, zoals blijkt uit de bundel *American Indian Life* (1922) van Parsons. Dit is nu algemeen, en tegenwoordig wordt het medium film hiervoor ook veelvuldig gehanteerd, ook in opdracht van t.v.-stations. (Voor verdere ontwikkelingen en visies op de etnografische film, zie Crawford & Turton 1992; Loizos 1993).

Overigens zal het duidelijk zijn dat etnografische films en video's - die door hun narratieve vorm en tijdslimiet nooit de 'volledige informatie' kunnen overdragen - niet een medium vormen dat 'op zichzelf staat'. Een filmische weergave van de sociale werkelijkheid is voornamelijk een dramatische verbeelding van een verschijnsel in exemplarische episodes. De kracht ervan is de evocatie van een geleefde werkelijkheid, vaak op poëtische en indringende wijze. Doch de films zijn niet optimaal informatief over de bre-

dere context. De beelden van activiteiten, handelingen, dialogen etc. behoeven toelichting vanuit de achterliggende opvattingen en ideologische elementen van de weergegeven cultuur of groep. Binnen de lengte van een film is dit - via commentaar of 'statements' van de participanten - niet voldoende mogelijk en begeleidende teksten van andere aard zijn onmisbaar (vgl. Connor, Asch & Asch 1986).

Soms wordt nog de vraag gesteld of films en video's gemaakt door leden van andere culturen en sociale groepen nu ook geen etnografische films zijn. Voor de antropoloog zijn deze natuurlijk zeer interessant als uitingen van opvattingen die bij de makers als 'leden van hun cultuur' leven. In die zin hebben deze films dezelfde waarde als bijvoorbeeld sommige vormen van theater of literatuur in die cultuur, als originele beschrijving en verbeelding. Maar deze films hebben vaak twee nadelen: a) een te veel veronderstellen - zowel in beeldtechnische vormgeving als in dramatische vertelstructuur - van de culturele voor kennis van de uitgebeelde groep (cf. Worth & Adair 1972; Bellman & Jules-Rosette 1977); en b) een gebrek aan vergelijkend perspectief, d.w.z. de eigen cultuur wordt te weinig 'geproblematiseerd'. Vooral dit laatste aspect is echter essentieel in de sociaal-wetenschappelijke en vooral antropologische benadering.

Literatuur

- T. Asch - Ethics of Ethnographic Filmmaking. - In: P.L. Crawford & D. Turton (eds.) - *Film as Ethnography*. - Manchester (etc.): Manchester University Press, 1992. - p. 196-205
- B.L. Bellman en B. Jules-Rosette - *A Paradigm for Looking: Cross-cultural Research with Visual Media*. - Norwood, N.J.: Ablex Publishing Company, 1977
- J. Collier en M. Collier - *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. - Albuquerque: University of New Mexico Press, 1986
- L. Connor, P. Asch en T. Asch - *Jero Ta-*

pakan. Balinese Healer: An Ethnographic Film Monograph. - Cambridge: Cambridge University Press, 1986

A.M. Dauer - *Zur Syntagmatik des Ethnographischen Dokumentationsfilms*. - Föhrenau: Stiglmayr, 1980

C. De France - *Cinéma et Anthropologie*. - Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1982

A.A. Gerbrands - *Socio-cinematografie*. - Registratie 1: 2-1 O. - 1969

A.A. Gerbrands - *Etno-cinematografisch onderzoek bij de Kilenge, West Nieuw-Brittannië*. - Registratie 3: 27-34. - 1971

W.R. van Gulik, H.S. van der Straten en G.D. van Wengen (red.) - *From Field-Case to Show-Case*. - Amsterdam (etc.): J.C. Gieben, 1980

K.G. Heider - *Ethnographic Film*. - Austin (etc.): University of Texas Press, 1976

P. Loizos - *Innovation in Ethnographic Film*. - Manchester (etc.): Manchester University Press, 1993

G.E. Marcus en M. Fischer - *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. - Chicago (etc.): University of Chicago Press, 1986

D. Nijland - *Schaduw en Werkelijkheid*. - Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1994 (Proefschrift)

D. Nijland - Film en non-verbale cultuur-uitingen bij de Tobelo. - In: L.E. Visser (red.) - *Halmahera and Beyond*. - Leiden: KITLV Press, 1994. - p. 139-165 - (KITLV Proceedings; 1)

E.C. Parsons (ed.) - *American Indian Life*. - Lincoln: University of Nebraska Press, 1922

J. Ruby - Exposing yourself: reflexivity, anthropol-179

D. Turton - Anthropology on television what next? - In: P.L. Crawford & D. Turton, eds. - *Film as Ethnography*. - Manchester (etc.): Manchester University Press, 1992. - p. 283-299

S. Worth en J. Adair - *Through Navajo Eyes: an Exploration in Film Communication and Anthropology*. - Bloomington: Indiana University Press, 1972 □

Jan Abbink werkt als onderzoeker aan het Afrika-Studiecentrum te Leiden. Dirk Nijland is wetenschappelijk docent Etnocommunicatie aan de Rijksuniversiteit Leiden